

Függelék:

A kadácsi unitárius egyházközséget fennállásának 269 éve alatt 30 pap és 16 énekvezér szolgált, akiknek a neveit a kadácsi Ecclesia Könyve a következőképpen jegyzi fel: „Ab Anno 1718. 17-e februari miolta ez az N. és kis kadátsi Ecclesia a vizen inen Sz. Mihálytól, a vizen túl pedig Tarcsafalvától el szakadt mint filia 's Mater Ecclesijava lett az olta voltak papok ezek: 1. Karácsonyfalvi (?-1724), 2. Dobilai János (?), 3. Szentmártoni (?-1737), 4. Sárdi István (1736-1745), 5. Boros Márton (1760-1773), 6. Buzogány Márton (1773-1777), 7. Nagy Gergely (1777-1781), 8. Bakó György (1782-1785), 9. András György (1787-1789), 10. Bodor Sámuel (1792-1793), 11. Augusztinovits Pál (1794-1798), 12. Derzsi György (1798-1813), 13. Lovétei Nagy András (1813-1824), 14. Inczeffi József (1824-1838), 15. Hegyi Pál (1838-1840), 16. Györffi Sandor (1840-1847), 17. Abrudbányai Ürmösi Sámuel (1847-1870), 18. Kálnoki Boér Lajos (1870-1873), 19. Beneczédi Pap Sándor (1873-1885), 20. Bakó Lajos (1885-1888), 21. Péter János (1888-?), 22. Sándor Áron (1889-1911), 23. Tarr Géza (1911-1915), 24. Marosi Márton (1915-1927), 25. Lőrinczi László (1927-1941), 26. Ifj. Sebe Ferenc (1941-1945), 27. Zsigmond József (1946-1954), 28. Kiss Domokos (1955-1958), 29. Lőrinczi Károly (1959-1972), 30. Bíró József (1973 óta).

Cantores (énekvezérek) 1789-től a következők voltak: 1. Szabó Mihály, 2. Almási, 3. Vári, 4. Magyar István, 5. Jakab Péter.

Magistri jam ante Cantores – kántortanítók: 1. Kozma Pál Ab Anno, 2. Tóth János (1834-1840), 3. Gyöngyösi Áron (ab fine Anni 849), 4. Josephus Czegezi, 5. Josephus Deak (ab Ao. 1855), 6. Georgius Boros de Thordatfalva (ab Anno 1869, 7. Komjatszegi Lajos (1899-1901), 8. Szabó Jenő (1901-1902), 9. Marosi Máttyás (1904-1913), 10. Gárfalvi Péter (1913-1937), 11. Lukácsi Domokos (1937-1946).”

Külföldi utazók a XIX. század eleji Magyarországról

Magyarország a XVIII. századi Nyugat-Európából nézve Ausztria egy kissé egzotikus keleti tartozékának számított. A régi háborús szövetségek emlékei már elhalványultak. Utazók, akik ráadásul tapasztalataikat írásban rögzítették volna, ritkán tévedtek az országba. A felvilágosodás kíváncsisága, a tudományok fellendülése és nem utolsósorban a közlekedés rohamos fejlődése hozza majd meg azt a változást, amelynek következtében a század vége felé egyre többen jutnak el Magyarországra is. A francia polgári forradalom, az angol ipari forradalom nagy kihívásokat jelent Kelet-Európa számára. Magyarok (főleg arisztokraták) indulnak nyugati „tanulmányutakra”, ami nem elhanyagolható reklámot is jelent Magyarországnak. A keletiek nyugati utazása és a nyugatiak keleti utazása között sokszor szoros kölcsönhatás észlelhető. Az utazók leggyakrabban magyar arisztokratákhoz, közéleti személyiségekhez szóló ajánlólevelekkel érkeznek, vagy egyébként is vannak magyar kapcsolataik. A nyugati utazók rendszerint németországi vagy olaszországi utazásaikat toldják meg egy magyarországi kirándulással. Az 1790-1825 közötti időkből mintegy 39 magyarországi útleírás ismert, amelyeknek a szerzői természetesen zömmel németek, illetve osztrákok, akad közöttük mintegy fél tucat angol, francia, de egy-egy olasz, dán, holland, sőt orosz és román is.¹

A Dunagőzhajózási Rt. vállalkozásában 1830-ban meginduló Bécs és Pest közötti rendszeres gőzhajóforgalom új és nagy távlatokat nyújtott az ország nyugati nyitásához. A társaság sikeresen fejlődött: 1835-ben már 5 folyami, sőt egy tengeri hajó volt a birtokában és évi mintegy 18 ezer utast szállított. A Duna viszonylag kényelmes és gyors útvonalat jelentett

¹ Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II. Művelt Nép 1954. 423-430. old. – További kiadott és kiadatlan útleírásokat említ: Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek. (Írások az orosz-magyar és ukrán-magyar kapcsolatokról) Uzsgorod-Bp., 1974. 10-11.; Tardy Lajos: Orosz és ukrán utazók a régi Magyarországon. Gondolat, 1988.

Konstantinápoly felé. Így válik különös jelentőségűvé Széchenyi Al-Duna-szabályozási munkája is. A dunai gőzhajózás egyre több embert csábított arra, hogy Bécsből néhány napos kisebb kirándulást tegyen Magyarországra Pozsony és Pest-Buda megtekintésével. Az utazók számával együtt az útleírások száma is jelentősen megnövekedett az 1825–48 közötti időszakban. A reformkor politikai harcai szintén nagyban növelték az érdeklődést. Az úti beszámolók jó része persze felületes, előítéleteket tükröz. Az utazók a Dunántúl bizonyos részeire, a felvidéki bányavárosokba még csak eljutottak, az Alföldre és Erdélybe már ritkábban, Kelet-, Északkelet-Magyarországra pedig szinte egyáltalán nem. Az útleírások forrásértéke tehát földrajzi és tárgyi értelemben korlátozott, ugyanakkor rendkívül fontosak, hiszen jó támpontot jelentenek Magyarország külföldi megítéléséről. A külföldiek olyan jelenségeket figyeltek meg és írtak le, amiket a honi szerzők a megszokottságuknál fogva szinte észre sem vettek, vagy nem tartottak érdemesnek feljegyezni. Az útleírások elsősorban művelődéstörténeti forrásként jönnek tehát számításba. Sajnálatosnak tekinthető azonban, hogy sem teljes körű összegyűjtésük, sem kiadásuk vagy monografikus feldolgozásuk nem történt meg eddig, noha számos rész tanulmány készült.² Egészen a legutóbbi időkig pl. holland útleírást nem ismertünk az 1790–1825 közötti időszakból, de 1985-ben Makkai László az utrecht-i egyetem könyvtárában rábukkant Jan Ackersdijk utrecht-i professzor 1823-ban tett magyarországi utazásának naplójára, majd Magyarországnak ennek alapján történt leírására.³ Ahogy Makkai a bevezetőben leírja, valóban meglepő, hogy a korábbi intenzív, főleg egyházi kapcsolatok után a XIX. századig Hollandiában mennyire elfogy az érdeklődés Magyarország iránt. Hollandiában Ackersdijk szerint is keveset tudnak és keveset beszélnek Magyarországról. Magyarországon pedig a kormányzat minden módon igyekszik korlátozni pl. a protestáns lelkészek külföldi, részben hollandiai tanulmányait.

Ackersdijk a tudományos érdeklődésű utazók közé tartozik. Jogot végzett az utrecht-i egyetemen, banktisztviselő, iskolaigazgató, majd 1825-től a liege-i egyetem államtudományi tanszékére kerül, 1831-től pedig az utrecht-i egyetem jogi fakultásán a közgazdaság és statisztika professzora. Ackersdijk tehát abba a körbe tartozik, amelybe a zoológiai gyűjtéseket folytató német Hoffmannsegg, az ásványtanal foglalkozó dán Jens Esmark, a Cambridge-i Edward D. Clarke, a francia F. S. Beudant, R. Bright, az orvos vagy Joseph Rhorer olmtüzi professzor.⁴ Makkai a szerző rövid bemutatásán túl magával az útleírással alig foglalkozik, így a továbbiakban Ackersdijk munkáját választottam vezérfonalul a további áttekintéshez.

Ackersdijk tapasztalatszerzés céljából beutazta Európa nagy részét és a Habsburg Birodalomban való utazása során 17 napot töltött Magyarországon két osztrák nemes társaságában. Utazására alaposan felkészült, áttanulmányozta korának legjobb kézikönyveit, amelyekben Magyarországról adatokat találhatott. Ez a körülmény magyarázza, hogy viszonylag rövid tartózkodása alatt is mennyire reálisan rögzítette a látottakat.⁵ Ackersdijk tárgyiszertű és elfogulatlan, ez kiemeli az utazók többsége közül, különösen mivel tudott dolog, hogy a nyugatról érkezett érdeklődők Ausztriában, Bécsben rendszerint átmentek egy információs szűrőn, azaz Magyarországról rendkívül rosszindulatú információkat kaptak, a gyakran ugyancsak elfogult német útleírók műveiről nem is beszélve. Az angol Gleig (1837)⁶ vagy J. Paget (1835). pl. a rémhírek hatására állig felfegyverzik magukat, persze főlegesen, mint Paget megállapítja: „Magyarországot bejárni ugyanolyan biztonságos vállalkozás, mint Angliát”.⁷ Hasonló megállapításra jut a francia Haussez báró is, aki

²Fest Sándor: Angolok Magyarországon a reformkorban. Franklin, 1920. – Birkás Géza: Francia utazók Magyarországon. Acta Univ. Szeged Sect. Fil. 1948. Szeged

³Ackersdijk Jan: Magyarországi útinaplója 1823-ból. Bev.: Makkai László Helikon, 1987.

⁴Gróf Hoffmannsegg utazása Magyarországon 1793–94-ben. Baranya megyei Könyvtár. Pécs, 1988 – Birkás Géza: Egy francia tudós dunántúli utazása 1818-ban. Győr, 1931. – Bright Richard: Utazásai a Dunántúlon, 1815. Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970.

⁵Jenny Von R. C.: Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate mit mehreren Haupttrauten der angränzenden Länder. Wien, 1822–1823.; Schams F.: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn. Pest, 1821., ill. ua. ... Hauptstadt Ofen in Ungarn, 1822. – Townson R.: Travels in Hungary ... in the year, 1793. London. – Pezzl J.: Beschreibung und grundriss der Haupt und Residenzstadt Wien...

⁶Fest Sándor i. m. 2. jegyz. 53–54. old.

⁷Paget J.: Magyarország és Erdély, Helikon, Bp., 1987.

kénytelen megállapítani, hogy Magyarországon a közbiztonság nem olyan rossz mint hirdetik⁸. Ugyanez mondható el a többi híresztelésről is: barbár ország, egészségtelen éghajlat, kegyetlen lakók, idegengyűlölet, utak, fogadók, törvényesség, élelem hiánya stb. stb. Paget szerint: „Minden osztrákban a képzelhető legnagyobb riadalmat keltik Magyarország és lakói.”

Beudant szerint (1818): (Az osztrákok) „épp oly kevésbé ismerik a magyarokat, mint a franciák”⁹. Bár Ackersdijk is találkozik félelmetes külsejű emberekkel (félelmetlen cigányok, szlovák kocsisok) más útleírókkal összhangban megállapítja, hogy ezek értelmetlenné bizonyultak, sem kéregetni, sem lopni vagy rabolni nem akartak, általában pedig a „nép”, az úrfélékkel (jobbán öltözött emberekkel) szemben rendkívül aláztosan és készségesen viselkedik. Ackersdijk és társai a bécsi Magyar Kancellárián latin nyelvű útlevéletet kap, aminek fontosságát Hoffmanssegg útleírásából ismerhetjük meg, akinek megfelelő útlevél híján kellemetlenségei támadtak 1793-ban.¹⁰ Ackersdijk meglepődik, hogy Magyarországot és Ausztriát vármhatár választja el egymástól, mintha a két országnak semmi kapcsolata nem lenne egymáshoz. Meglepődése nyilván azzal függ össze, hogy nyugaton nemigen tudatosodott Magyarország különállása.

A vámkezelés mindenesetre elég liberális volt, ahogy írja: „Elhitték nekünk, hogy nincsenek nálunk tiltott áruk.” Mivel Ackersdijk késő ősszel járt Magyarországon, hamarosan nagyon rossz tapasztalatokat szerzett a magyarországi útviszonyokat illetően. Ezek száraz időben sem voltak túl jók, de a novemberi sártengerben alig elviselhetőek. Ilyenkor a települések is a szokásosnál is piszkosabb képet mutatnak, az utcák rosszul kövezettek, közvilágítás alig van. „Csak csodálkozni lehet a kormányzat hanyagságán” – fakad ki a mindig megfontolt holland, amikor őt is alig tudja kibúzni kocsját a sárból. Ahogy halad északnak a bányavárosok felé, szlováklakta területen, az utak egyre rosszabbak, a falvak elhanyagoltabbakká válnak. Ackersdijk már Pozsonyban belebotlik Magyarország soknemzetiségű voltába. Németeket és magyarokat, irhabundás szlovákokat lát, megemlékezik a zsidó gettóról, amelyet este 9 és reggel 6 óra között zárva tartanak. Paget így fogalmazza meg a nyugat-európaiak számára még oly meglepő élményt: „Ne képzelje az olvasó, hogy Magyarországra érkezve egyetlen néppel fog találkozni, inkább népek egész sorával...” 1845-ben William Rey francia utazó már olyan rosszindulatú tájékoztatást kap, hogy a magyarok a nemzetiségeket elnyomják, és hogy Magyarországon minden kultúra a németek műve.¹¹ 1823-ban úgy látszik, ezek a szempontok még nem érvényesültek, ilyen élesen legalábbis Ackersdijk erről nem ír. Sajátos egyébként William Rey meghökkenése azon, hogy a pozsonyi németek, minden etnikai sajátosságuk ellenére a magyarokhoz húznak. Bright hasonlót tapasztalt Kőszegen.¹² Ackersdijknek egyetlen élesebb megjegyzése van a nemzetiségi helyzettel kapcsolatban. Selmechányától Ipolytság felé haladva észleli, hogy bár a népviselet hasonló, az emberek megváltoznak. Szlováklakta területről magyar falvakba értek. „A győztes és túlsúlyba került népnek ezek az utódai erősebb és férfiasabb megjelenésükkel különböznek a legyőzött népeستől.” Megállapítása nem annyira jogi, mint inkább történeti indítatásának tűnik. Nem gondolhatunk a magyarokkal szembeni elfogultságra sem, mert pl. Richard Bright 1815-ben ugyanerről a területről hasonló tapasztalatokat szerz: „a parasztok itt már nagyobb gondot fordítanak a külsejükre”.

Ackersdijk szerint a szlovákok tiszták, de rosszul öltözöttek, a románok, akiket a pesti vásáron lát, pedig minden itteni népnél rosszabbul. A pesti vásárt páratlan, színes érdekességé miatt más útleírókhöz hasonlóan részletesen leírja. A vásár érdekességét nem utolsósorban a néprajzi kavalkád okozza. A már említettekén kívül Ackersdijk a lengyel, zsidó és örmény kereskedők jelenlétét emeli ki. A vásár más szempontból is jelentős. Egy szerző a nagyságát a híres Nyizsnij Novgorodival veti össze. (Xavier Marmier 1840. k.)¹³ Ackersdijk pedig meglepve állapítja meg, hogy sokkal több árut árulnak itt, mint az addig tapasztaltak alapján

⁸Birkás Géza i. m. 2. jegyz. 104–106. old.

⁹Birkás: i. m. 2. jegyz. 91–101. old.

¹⁰Hofmanssegg: i. m. 4. jegyz. 22. old.

¹¹Birkás: i. m. 2. jegyz. 126–127. old. (A nacionalizmus itt már nyomós érvenként szerepel a magyarok ellen, ami a nemzeti fejlődést is mutatja.)

¹²Bright: i. m. 4. jegyz. 30. 12. old.

¹³Birkás: i. m. 2. jegyz. 125–126. old.

elvárt volna. Pest az 1820-as években hallatlanul dinamikus fejlődés kezdetén állt, amely leginkább a századvég fejlődésével vehető össze. Ackersdijk sok félkész épületet, sőt egy sor újonnan épült utcát is megfigyelhetett. Marmont francia tábornagyot az 1830-as években lepi meg a város rohamos fejlődése és vagyonosodása.¹⁴ A Duna mellett kiépült palotaszorok, közintézmények a 40-es években már számos utazó elismerését váltják ki.

A nyugati utazók részéről a legkeményebb támadások Magyarországot a jobbágykérdés, illetve a magyar nemesi jogok kérdésében érték. Egy névtelen angol (?) szerző (1837),¹⁵ Metternich barátja, jellemző módon a magyar jobbágyokat az amerikai rabszolgákhoz hasonlítja. Az információ mögött természetesen Bécs tendenciózus torzítását kell keresnünk, viszont az is igaz, hogy Béctől függetlenül az igazságtalanságokat számos szerző szóvá teszi, jogtalan jobbágyokról és a nemesség nevesítéses privilégiumairól ír. (R.T. Claridge, C.B. Elliott, G.R. Gleig stb.) Többen, főleg angolok, világosan leszögezik (részben a magyar reformellenzék hatására), hogy ez nem csupán morális kérdés, hanem a gazdasági fejlődés alaptényezője is. Az ország sohasem lesz exportképes a hűbéri viszonyok miatt – írja P.E. Turnball (1840.). Az ősiség miatt pang az ipar R.T. Claridge (1837) véleménye szerint.¹⁶ A nemességet általában bíráló vélemények különösen úgy érdekesek, ha tudjuk, hogy az utazók nagy többsége a vele kapcsolathoz került magyar nemességgel külön-külön igen jó véleményekkel van: rendkívül vendégszeretőek, műveltek. J.P. Simson (1846) szerint még a köznemesség is műveltebb mint Angliában,¹⁷ hogy olyan morális tulajdonságokról ne is beszéljünk, mint hazaszeretet, becsületesség, vitézség stb. A polgári körülmények közül érkező Ackersdijk természetesen határozott távolságtartással figyeli a magyar feudális viszonyokat: „Csak undorral lehet látni, hogy a hajóhídon minden parasztot feltartóztatnak és adót kell fizetniük az átkelésért, míg a nemesek és a jómódú polgárok nem fizetnek semmit” – írja.

A közállapotokat egy hallomásból származó történettel illusztrálja. Leírja Jászapati falu parasztjainak megbüntetését, mert vonakodtak a pénzbeli terheiket teljesíteni. A falut katonaság vette körül, a parasztokat kirángatták házaikból, 100-at közülük bebörtönöztek, 80-at megbotoztak, a továbbiakban pedig 3 napi beszállásolás keretében behajtották rajtuk az elmaradt adót. „A mezővárosokban jobb körülmények között élnek az emberek, mint a falvakban”, jegyzi meg másutt.

„A társadalmi viszonyok jobbá tételének legfőbb akadálya az, hogy a népesség legnagyobb részét kitevő parasztság nem rendelkezhet ingatlannal, s a földesúr bármikor elköltöztetheti őket egyik birtokáról a másikra. Ez a parasztot hanyagga és lustává teszi ... és meggátolja abban, hogy a jólét magasabb szintjére emelkedjék.” A paraszti életkörülmények minősítésének relativitására a francia ellenforradalmi emigráns Auguste Lagarde báró (1811) világít rá, aki szerint a magyar parasztok helyzete elég kedvező, olyan mint a francia parasztoké „messze van attól a vasigától, mely az orosz, lengyel és oláh jobbágy vállára nehezedik...”¹⁸ Ugyanezt mondja Dinicu Golescu, a román bojár is, elsősorban azért, mert Magyarországon a jobbágyterhek pontosan rögzítve vannak, míg a fejedelemségekben a birtokos önkényesen kizsákmányolhatja a parasztjait.

Ackersdijk sokat foglalkozik Magyarország műveltségi viszonyaival, ami következik iskolaigazgatói múltjából is. A színházi előadásokat pl. Pozsonyban csapnivalónak látta. A Nemzeti Múzeumot hallatlanul fontos intézménynek tartja, még ha anyaga vegyes színvonalú is, mivel adományokat nem utasíthat vissza. Elképzelése szerint a múzeumból az oktatásnak kell elsősorban hasznot húznia, ami meglehetősen modern gondolat. A bányavárosokban, a bányák, érczúók, kohók mellett a selmecbányai bányászati főiskolát is részletesen leírja. A legtöbbet a pesti egyetemmel foglalkozik. Megnézi a könyvtárát, ahol szerinte alig vannak régi értékes könyvek. Fanyalog az anatómiai szertárban. A természettu-

¹⁴Birkás: i. m. 2. jegyz. 111–118. old.

¹⁵Austria and the Austrians I–II. London, 1837.

¹⁶Fest: i. m. 2. jegyz. 50–51., 52–53., 53–55, 71–74. old.

¹⁷Fest: i. m. 2. jegyz. 74–78. old. Angol utazók a 1820-as évektől nem kis meglepetéssel látják, hogy Magyarországon valóságos angománia dúl (rókavadászat, löverseny, angol stílusú klubok, angol gót stílus, angolnyelv-tanulás). A franciák szerint Magyarországon sok helyen tudnak franciául (Haussez), a legáltalánosabb tapasztalat pedig a latin nyelvvél való bensőséges viszony.

¹⁸Birkás: i. m. 2. jegyz. 103. old.

¹⁹Golescu Dinicu: Utazásaim leírása 1824–26. Kriterion Bukarest, 1978. Bev.: Beke György 43. old.

dományi eszközök láttán meg csak annyit jegyez meg, hogy nincsenek összhangban a tudomány állásával. Csak a kontraszt kedvéért jegyzem meg, hogy a román Golescu ugyanezeket látva bámul és irigykedik: „Annyi pénzt fordítanak itt a tanulásra, amennyiről a miénk nem is álmodhatnak.”

Ackersdijk beszélget professzorokkal, akik pénzhányra panaszkodnak és a politikai légkör szigorodására a háború után. A legképzettebb tanárok nem írnak könyveket és jegyzeteket, mert miközben ostobának tartják őket és nem feltételeznek róluk semmi gyanúsat, csendben, talán mégis hasznosan működhetnek. A hallgatóknak sem jobb a helyzete. Minden lépésük meg van kötve, nem tanulhatnak sem többet, sem kevesebbet mint amit a szabályok megengednek. „Ennek rendszerint az a következménye, hogy csupán igen középszerű embereket képeznek, és hogy a leginkább tehetségeseket, akik legkevésbé tudják ezt a rendszert követni, legtöbbször elkedvetlenítik.” Az alacsonyabb iskolákról hasonlóan lesújtó véleményt alkotott. Az alsóbb szintű (népoktatás) nyomorúságos, a gimnáziumok a papság kezében vannak, ahonnet a diákok rosszul felkészülten kerülnek az egyetemre. Összességében a magyar iskolákban skolisztikus jellegű, szűk látókörű és cenzúrázott oktatást látott, bár szerinte a református iskolákban jobb a helyzet. Véleménye holland voltánál fogva érthető.

Ackersdijk a hazautazása után sem veszíti el érdeklődését Magyarország iránt. A reformkor, még inkább a forradalom és szabadságharc hatására a jóindulatú objektivitást magyarbarátság váltja fel. Magyarországot az eredményei, morális és természeti feltételei alapján nagy reményű, nagyra hivatott országnak tartja. Növekvő szimpátiája nem áll egyedül. John Paget esetén kívül jellemző erre a francia Rey is, aki elfogult magyarellenes véleményét a szabadságharc hatására megváltoztatja és azt ajánlja Ferenc Józsefnek, hogy támogassa inkább a hősiésen harcoló magyarokat és forduljon el a hasznavehetetlen oláh és szlovák barátaitól.²⁰

Általában megállapítható az, hogy Magyarország a mintegy évszázados elfelejtettség után nagyon pozitívan lépett vissza Európa köztudatába, Bécs törekvései ellenében is, s ez jórészt az olyan elfogulatlan, és érdeklődő utazóknak köszönhető, mint a holland Jan Ackersdijk.

Baják László

A „kölsönös tanítás” módjának elterjedése Erdélyben a XIX. században

A XIX. század harmincas éveiben Erdélyben megkezdődött a korszerű elképzeléseknek megfelelő pedagógiai reform. Ezen a téren a legjelentősebb módszertani újítást Lancaster kölsönös tanítási módszerének bevezetése jelentette.

A kölsönös tanítás módszerét Andrew Bell (1753–1832) és Joseph Lancaster (1778–1838) dolgozta ki. A módszer lényege abban állt, hogy a tanító tehetségesebb tanítványait bevonta az oktatási munkába. A segédtanítók (monitorok) alkalmazása által az olvasás, számolás, írás tanítási ideje lerövidült, az oktatás hatékonyabbá vált. A Bell–Lancaster-féle oktatási módszer rövid idő alatt elterjedt több európai államban (Angliában, Franciaországban, Belgiumban, Svájcban, Oroszországban stb.) és népszerű lett az Amerikai Egyesült Államokban és Indiában is. Kövály László Erdélyország statisztikája című munkájában azt írja, hogy „Dánia kétmilliót meghaladó népességének szinte 3000 lancasteri iskolája” volt.¹ Más adatok arról tudósítanak hogy Havaselvén a tudós Petrache Poenaru 2000 lancasteri iskolát szervezett.²

²⁰Birkás: i. m. 2. jegyz. 127. old.

¹Kövály László: Erdélyország statisztikája, Kolozsvár, 1847. 292. old.

²Náhlík Zoltán: A Lancaster iskolák hazánkban. Korunk (Kolozsvár) 1968. 10. sz. és Uő.: A kölsönös tanítás módja népoktatásunk történetében. Budapest, 1986.